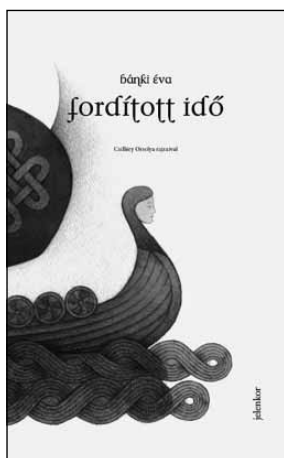

Hullámok hátán a hajó

Bánki Éva: *Fordított idő*,
Jelenkor Kiadó, Budapest,
2015

Oly sokan oly sok mindent írtak már Bánki Éva legújabb regényéről, a *Fordított idő*ről, hogy azt hihetnénk, nincs olyan megközelítés, amellyel ne foglalkoztak volna még. A mű furcsa keletkezéstörténetét az utószó is „igazolja”. A regény első fejezetei egyetemi hallgatók fordításaiként, a titokzatos középkori Patrick de Mela művének lefordított regényrészleteiként jelentek meg az interneten (a hallgatók mind nők [!], olyan rejtelmes nevekkel, mint Csóka Kata vagy Orseolo Judit – mely rögtön felidézi az író egyik korábbi regényét, az *Aranyhímzést*). Nagyon érdekes a párhuzam: ahogy a *Fordított idő*ben a történetek eljutnak a világ minden részére, még az isten háta mögötti, elátkozott kis szigetre, a történet egyik főszereplője, Riolda szülőhelyére is, úgy terjedtek a regény részletei az információ tengerében, vagyis a szelek modern szárnyán.

A regénybeli Riolda rejtélyes körülmények között születik a kis szigeten, majd sorsa (vagy a három hercegi nővér akarata?) továbbrepíti őt a normann udvarba, ahol a hercegi gyermekek dajkája lesz, így aztán az intrikák kellős közepén találja magát. Bejár más germán udvarokat is, eljut Dániába, majd a mórok betörésekor indul vissza szülőhazájába. A másik fő regényalak Illighaen, aki az összekuszálódott idő rejtélyére igyekszik magyarázatot keresni, így találkozik össze Rioldával. Illighaen szemével aztán a készülődő mór hódításnak is szemtanúi lehetünk.

Olvasás közben egy sor izgalmas téma merül fel. Egy női lovagregény, merőben új kísérlet, mindenféle izgalmas feminista értelmezés kiindulópontja lehet. De ott van egy kamasz lány identitáskeresése: az idegenség mindenütt jelen lévő érzése, amely annyira jellemző a jelen Európára is. Illetve a harmadik fontos elem még a regény megjelenésének idején oly aktuális iszlám fenyegetettség is, ami azért is érdekes, mert az író már évek óta dolgozott a könyvön, és a megjelenés ideje különös módon épp egybeesett az európai válsághelyzettel.

Engem mégsem ezek ragadtak meg elsőként, hanem az írás sajátos ritmusa, amely olyan, mint a hullámzó tenger: úgy ragadja magával az olvasót, ahogy Rioldát a hajó a hullámok hátán. Mielőtt kinyitottam a könyvet, jócskán elidőztem a borítón (Csilléry Orsolya munkája) és az ott látható jelképeken: a hajó ősi jelkép, de igazi, kóbor lovaghoz illő jármű, mintha csak valamelyik Grál-lovag történetében szerepelne. Ami még érdekesebb: a vitorla és a hajó alatt hullámzó tenger. A vitorlán egy végtelen csomó díszlik, amely az élet örök körforgását szimbolizálja, magát az örökkévalóságot. A hullámok szintén végtelenek, önmagukba folynak vissza; előrevetítik a regény végét: Riolda kalandozása ott ér véget, ahol elkezdődött, a szigeten, amelyet felszabadít az átok alól, és amelynek immár felnőttként és anyaként királynője lesz (akár valami

Megváltó, aki újra eljő, és már a neve is erre predesztinálja). A szülés szintén visszatérő elem; mondhatnánk, hogy Riolda kétszer születik, hiszen a gyermeke születése bizonyos szinten számára is egy létformaváltás.

Mindeközben az író a szöveg hullámzásával teszi teljessé a tengeren sikló hajó érzését: mintha az olvasó szintén csak átsuhanna a középkori Európán, a népek tengerén, megtapasztal egy-egy, a többivel hol lazábban, hol szorosabban összefüggő történetet; nézőpontokat ismer meg. De csak töredékeket, egy montázs darabkáit láthatja az olvasó. Szilánkokat, mint egy balladában, hiszen a teljes igazságot nem lehet tudni, minden csak feltételezés, még a főhős nő származása is kérdéses, ő maga sem tudja, hogy ki is valójában. A király ágyasának, egy tündérnek a gyermeke? Vagy Fargeinnek és egy szolgálónak, aki a szorgok leszármazottja, a lánya? Netán a cselédlány és a király viszonyának gyümölcse? Senki nincs, aki tévedhetetlen narrátorként „felülről” rálátna a teljes igazságra.

De a felmerülő történetek is hullámzanak: sok, már általunk is ismert középkori vagy mai toposz is vissza-visszaköszön a világ különböző pontjain. Itt most elsősorban az asszonyorsokra gondolok, az örült Urracára, a férfiakra halált hozó Aldorára, vagy Hildire, aki jó taktikai érzéssel fekszik az épp aktuális hatalmasság ágyába; de mindez csak azt mutatja, hogy már nincs új a nap alatt, minden megtörtént egyszer; az idő is egy önmagába visszatérő, végtelen csomó: a jelen, a jövő és a múlt egymásba folynak a regényen belül, így a szereplők is gyakran találkoznak olyan jövőbeli vagy jelen eseménnyel, ami múltként köszön vissza számukra. Így rajzolódik ki a középkori Európa képe, és ez kísértetiesen hasonlít a jelenre. Hát mi ez, ha nem a jövőre való emlékezés?

A másik hullámzás pedig maga az írásmód, a szöveg ritmusa, lüktetése, a szavak, mondatok egymásba fűzése, amitől az olvasót csak sodorja magával a szöveg, hogy a végén megérkezzen oda, ahonnan indult.

Nyeste Zsolt

Az Utassy-nemzedék

Szagrális helyzetükből is következik, hogy nemzeti *Himnuszunk* és testvérpárja, a *Szózat* mellé szinte lehetetlen rangban hozzájuk illő költeményt állítani. Ebben a sorban talán a *Nemzeti dal* következhetne, aztán nemzeti tudatunk és önismeretünk kifejezőjeként halhatatlan költészetünk legfontosabb alkotásai mellett természetesen mások is, hiszen számunkra a legtöbb versünk valamilyen magyarság-vers is. Balassi Bálint óta így volt ez, s így is maradt évszázadokon át.

Most, amikor Utassy Józsefre emlékezünk születésének 75. évfordulóján, ezen az újabb márciusi ünnepen, szinte karnyújtásnyira a magyar szabadság legcsodálatosabb ünnepétől, csak azokat az évtizedeket idézem fel, amelyek már éppen a mi nemzedékünk emlékezetébe is bevésődhetek – előbb inkább ösztönösen, majd egyre tudatosabban. Ha azon próbál meditálni az ember a költészet hívéként, hogy mi tartozhat ama néhány alkotás közé, amelyek a legutóbbi 75 évben bizonyosan beépültek a verset

csak ritkán olvasó emberek tudatába, akkor én a következőkre szavaznék. Elsőként Illyés Gyulára. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ugyancsak szakrális rangú, s említést érdemel az is, hogy a magyar forradalomnak is köszönhetően, Illyés műve a világirodalomnak is részévé válhatott. Második helyen Nagy Lászlót említem. Mindenki ismerte a kérdve állító közlést: *Ki viszi át a Szerelmet...* Első pillantásra szerelmes vers ez, de ha jobban odafigyelünk, a létezés tragikumát és fenségét egyaránt felmutatja. Most jutok el a harmadik névhez. „Zúg Március” – írta Utassy József. Még pályakezdő költőnek számított, harmincadik életévét sem érte el, amikor ez a vers viharos gyorsasággal kezdett el terjedni.

Az 1960-as, '70-es évek fordulópontja idővel nevezetessé vált költészetünk történetében. Pályakezdők, fiatal költők mindig szép számban jelentkeztek, ekkor azonban szinte robbanásszerű volt a változás. Ennek magyarázatát részben abban lelhetjük meg, hogy az irodalompolitika alighanem tudatosan késleltette a pályakezdést. Azt pedig elképzelni sem tudták, hogy ne ők dönthessék el, kiből lehet költő. Előbb mindenki álljon sorba, majd ők megmondják, hogy nekik mire van szükségük. S ekkor kopogtattak egyre többen a kapun, annál szelídebben, mint ha Dévénynél akarnának betörni, de ők is önérvényesítő igénnyel, mint a Kilencek költő-csapata. Mire megjelenhetett 1969 karácsonyára önálló antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* – ennek egyébként Darvas József, az Írószövetség akkori

elnöke volt a jóindulatú kiadója –, egy másik antológia is olvasható lett. Az előbb említett szerény, a másik nagyon elegáns kiadásban. Megszólaltak az antológiák kritikussai, bírálói. A sokféle véleményben hangadó lett az is, amelyik Utassy-nemzedéknek, „Utassy-csoportnak” (Domokos Mátyás) nevezte el az idesorolható törekvéseket, elsősorban az egységesnek mutakozó Kilenceket.

A mi nemzedékünk lett az Utassy-nemzedék. Azóta kikopott a szakmai beszédből ez a fordulat, ideje lehet most újra való használatának. Utassy József verse, a *Zúg Március* híressé, hírhedtté, tiltottá

vált. Szavalták, megzenésítette Dinnyés Jóska, majd mások is. Utassy József azt írta meg – s nemcsak egyetlen művében, hanem versek sorában –, hogy Petőfi ars poeticája ma is megvalósítandó feladat. És a mi nemzedékünk megérezte ezt. Szidtak bennünket, nem akarták érteni, hogy mi bajunk van, hiszen soha ilyen jó sorsunk nem volt, mondták, pedig mindenkinek rá kellett volna döbennie, hogy nem a Kánaán kapujának a küszöbén állunk, nem a demokrácia virágkorát éljük.

Utassy Józsefet a komoly kritika a szabadság és a szerelem költőjének nevezte el. Ezzel egyrészt óhatatlanul is behatárolta, Petőfi követőjének nevezte őt, másrészt viszont kevésbé figyelt az életmű egészére, annak összetettségére. Ez a két motívum csak látszólag volt képes e költői világkép összetettségét, sokarcúságát, az életidőben is változó szemléletmódját felmutatni. Hiszen szabadságfok sokféle van, a hiánya is más és más gondokat

állíthat a középpontba. Vannak, akik túlságosan hagyományos szemléletű és felfogású, poétikájú költőnek tartották őt, pedig szemlélete és eszköztára összetett. Meglátta a dolgok és jelenségek színét és fonákját, a születésben az elmúlást, az elmúlóban a maradandót. Igazi polifónia ez, amelyet a legszebben az emberképe mutathat meg. Az ő felfogása szerint az emberlét hármasságú: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működik.

Így vallott a költő:

„Én nem érzem magam költőnek. Azt hiszem, inkább egy embertípusról beszélhetnénk. Embertípusról, aki érzékeny, aki igazságos, aki szereti az őszinteséget, aki a hazudozást, az aljasságot, az emberi szemétséget mindig és mindenkor megveti.”

A költő által érzékenynek, igazságosnak, őszintének nevezett személyiség természetének megfelelően, ha éppen magyarnak születik, a magyar léttől sem szakítható el, s nyilvánvalóan az emberiségnek is polgára. Oda- és visszafelé is vezethet ez az út, a személyiség, a magyarság és az emberiség elválaszthatatlan egymástól. Miként Kant megfogalmazta: „A csillagos ég felettem, az erkölcsi törvények bennem.” Ezeknek az erkölcsi törvényeknek az eszméje formálta Utassy József emberi-költői világgépét.

A szabadság és a szerelem motívumköre mellett szinte kezdettől ott van a tengeré és a csillagé is. Igen ősi motívumok ezek, amelyek az emberi lét végességét és a határtalanság iránti vágyakozását is kifejezik. Utassy József költészetében ezek mellett gyakori az olyan természeti gyökerű archetípus, mint a Nap, a Föld, a Hold, a víz, a tűz, a fény. Egy másik csoportot értékfogalmi archetípusnak nevezhetünk. Ezeknek egyik változata az elképzelt vagy

létező Istent, Héroszt, az Embert mint ideáltípust jelöli. A másik a létezés alapkérdését veti fel: ez a halál és a halhatatlanság. A harmadik változat az emberben és közösségeiben megmutató, etikai vonzatú értékeket jelöli: hit, hősiesség, hazaszeretet, erkölcsös-ség, szeretet, szerelem, szabadság.

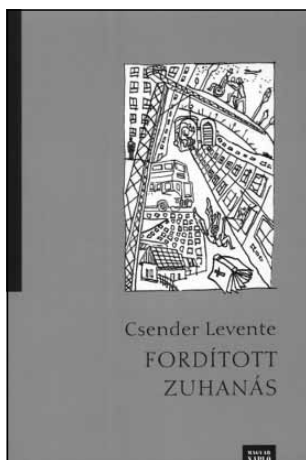
Az ember évezredek óta együvé kapcsolta a természeti és értékfogalmi archetípusokat; s azok kölcsönösen utalhattak egymásra. S gondoljunk arra is, hogy nem csupán az Isten-képzet rendkívül összetett. A csillagos ég vagy a tenger egyaránt lehet fenséges vagy félelmetes, lehet látványszintű vagy mítoszi. Lehet mágikus, lehet metafizikai jelentésköre. A csillag a világegyetemnek csupán egy pontja, ám az egészet jelképezheti. Csak egy részt láthatunk az egészből, csak elenyésző mértékben tudjuk kutatni titkait, ez számunkra térben és időben behatárolhatatlan és megismerhetetlen világ. Az Isten láthatatlan, kutathatatlan, nem is földi fogalom, mint a tenger, nem is égi, mint a csillag, hanem tisztán metafizikai. Az ember létezésének minden szintjén antropomorfizálva gondolkodik, s még inkább így van ez a költészetben. Utassy József még fiatalon első és utolsó metaforáknak nevezte Istent. Tudjuk, hogy a hit, a hitkeresés, a hitetlenség, a tagadás és a káromlás változatainak polifóniája jellemzi az ő Isten-képet. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, de profundis helyzetből kiáltva, vagy éppen reménykedve szólalt meg. Végrendeletként, s akár az utókort is megszólító üzenetként olvasható a Jézust is megidéző vallomása arról, hogy „Az én keresztem: „ÍRNI”.

Vasy Géza

Elhangzott a költő 75. születésnapján tartott megemlékező esten.

„...egyszerűen megírtam, ami körülvett...”

(Gondolatok Csender Levente
Szűnőföldem és *Fordított zuhanás* köteteiről)

Csender Levente azon Erdélyből elszármazott fiatal prózaíróink közé sorolható, akik nem tudnak és nem is akarnak szabadulni a szülőföld élményétől. Műveit egytől egyig ennek a tematikának szenteli, szövegeiben megjelennek a gyerekkor és ifjúkor erdélyi tapasztalatai s az áttelepülés hatása. Elbeszélései az otthonról eljötték és az ott maradtak világát egyaránt bemutatják. A Csender novelláit a

népi irodalom körébe soroló és helyüket a szövegirodalommal oppozícióban kijelölő kritikai recepció hangsúlyozza a szövegek szikár, feszes narrációját és tömörségét, illetve realista, dokumentarista jellegét, ami társadalomkritikával, valamint önéletrajzi elemekkel keveredik. A szövegek a közelmúlt kelet-európai migrációs jelenségeit, az emberi lét küzdelmeit ábrázolják, középpontban a rendszerváltozás utáni székelyföldi nemzedékkel. Csender műveiben a teljes kismimmizettség és veszteségtudat egyéni, illetve nemzeti szinten egyaránt megjelenik, ezzel rávilágít arra, hogy a kényszerű identitásvesztés globális probléma is. A különböző vélekedések – a szerző véleményét is beleértve – ugyanakkor kiemelik a szövegekben a humor és ironia szerepét. Erőssége a jellemformálás és típusalkotás; novelláiban nem a sztereotip székelykép szerepel, hősei eltérnek a megszokott anekdotázó, elmés kópéfigurától. Szereplői eredeti paraszti közegükből kikerült antihősök, néhány jellemző kifejezéssel válnak plasztikussá, székely faluból emigrált segédmunkásjelöltként, proliként, templomrablóként vannak ábrázolva.¹ Prózájának másik sajátos ismérve a nyelv: nem véletlen, hogy a Csender-recepció szinte minden írása kitér a szövegekben megjelenő eltérő nyelvi regiszterek keveredésére.

¹ Pieldner Judit, *Sajátban más – A székelység megjelenítése kortárs prózaszövegekben*, in: *Kultúrák határán*, szerk. Bányai Éva, Bukarest, Sepsiszentgyörgy, RHT, 2010, 156.; Nagy Gábor, *Prózamesterek*, in: *Uő, Az értelmezésig és tovább*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2009, 273–275.

Mivel mindkét novelláskötetben olyan történetekről van szó, amelyek identitásválsággal kérdéskörét járják körül. A pszichológia megkülönböztet személyes és szociális identitást. Az előbbihez hozzátartozik, hogy az egyén tevékenyen megalkotja, átszerkeszti személyes élettörténetét, és abba a történetyszerkesztés logikája alapján illeszti önmagára vonatkozó tapasztalatait és eseményeit, így alakítja ki tehát saját énjét mint a szerveződés középpontját.² A szociális identitás szintén az egyén alapszükséglete, hiszen önértékelését, önbecsülését a csoport hovatartozása határozza meg, illetve az, hogy megtalálja-e a helyét a hasonlók között.³ Ez az, ami a novellák szereplőinél hiányzik, hiszen valójában sehol sincsenek otthon, nem tartoznak egyetlen csoporthoz sem. A történetek nagy része (például: *Szűnőföldem*, *Fehér Olcit*, *Tranzitváró*, *London*) a bizonytalanság dokumentuma, a sehová sem tartozás fájdalmas jegyzete.

A két kötet minden egyes története azt dolgozza fel, hogy a nyolcvanas évektől napjainkig milyen hatással van az Erdélyben született emberek életére a trianoni békeszerződés miatt elszünetelt trauma. A két könyvben szereplő hősök nagy része még meg sem született akkor, amikor a döntés érvénybe lépett, mégis mindannyiuk életére hatással volt ez a történelmi esemény, amely egyéni és csoportszintű identitáskrizist vont maga után, hiszen a migráció, az anyaország vonzása, az áttelepülés, amit a történetek témájukká tesznek, ennek következménye. A határon túli magyarok kötődésének meghatározói a pozitív érzelmek, az anyanyelv, kulturális, történelmi és vallási hagyományok. Azonban az áttelepülést kiváltó tényezők (frusztrációk és korlátozások magyarságuk miatt, az anyanyelv használatának korlátozása, a gyermekek jövője iránti aggodalom, erőszakos asszimilációs politika, az állami szervek által gyakorolt nyomás, zaklatás, majd a forradalom utáni kiábrándultság) felülírják ezeket.

Az előbbieken tárgyaltakat teszi témájává *A forradalom hőse* című novella narrátora, aki elbeszélésében arról ír, hogy Vass Kis Előd börtönből való szabadulása után elhagyta Erdélyt, annak ellenére, hogy az otthon maradtakat ezt árulásnak tekintették.

Az elköltözést témájává tevő elbeszélésekben a megszokott élettér elhagyása együtt jár a táj, a környezet megváltozásával. Az addigi élet eltávolodik, a gyermekkori emlékek is, amelyek a korábban kialakult azonosságtudat részévé lettek. Amit a történetek szereplői magukkal visznek, az ebből kialakult identitásuk. Az önazonosságnak meghatározó alstruktúrája a helyidentitás: azzal, hogy az azonosságtudat megszakad a térben, szétválik a csoport identitása, szakadás keletkezik a folytonosságérzetben. Az ehhez való érzelmi viszonyulást a pszichológiában humánkötődésnek nevezik. Pozitív viszonyulás esetén a szülőföld is tekinthető bázisnak, létrejön egy érzelmi attitűd az ember és a hely között, amit helykötődésnek nevezünk. Minden emberben megjelenik a kötődésre mint érzelmileg kielégítő, szeretetteljes, biztonságos kapcsolatra való igény, mind a szociális viszonyokra, mind a környezetre vonatkoztatva.

² Pataki Ferenc, *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései, in: Megismerés, előítélet, identitás*, Új Mandátum, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 1998

³ Breakwell, G. M., *Coping with threatened identities*, Methuen, London, 1986

A helykötődés azonban nemcsak pozitív lehet, tehát nemcsak támogató és biztonságos, előfordul, hogy a szülőföldhöz való viszonyulás ambivalens vagy negatív, azonban ez is alkothatja ugyanúgy a helyidentitás magját. Például *A forradalom hőséneke* Vass Kis Elődje ambivalensen kötődik a szülőföldjéhez, hiszen bár politikailag üldözötté vált és bebörtönözték, gyerekkori élményei, és társas kapcsolatai odakötik. Ezért elmenekülve sem tud szabadulni korábbi otthona emlékeitől, és nem képes beilleszkedni a budapesti környezetbe, ami később a tragédiájához vezet. A lélektanilag fontos, jelentésteli helyek tehát kiemelt szervezőelemei az identitásnak, a személy minden esetben aktívan szerkeszti meg azonosságtudatát, ez ugyanúgy jellemző a helykötődésre (hely-identitás) is, hiszen cselekedetei révén a helyeket, ahová kötődik, pozitív vagy negatív jelentéssel ruházza fel.

A pozitív helykötődés az egyénnek stabilitást, folyamatosságot kölcsönöz, lehetővé teszi, hogy kibontakozzon, szakértelme és kreativitása cselekvésekben nyilvánuljon meg. Mivel a Csender-novellák hősei ezzel nem rendelkeznek, életük kisiklik. Életvitelükben folyton jelen van az elégedettség hiánya. *A Fehér Oltcit* novella narrátora erre utal elbeszélésében, amikor a családtagjai által megtett különböző utakról beszél. Ők pozitív helykötődés hiányában a következő sorsot kapták: „Kucori is azért ment oda, mint a legtöbben, hogy menjen haza a családjához, habár családja a szó szoros értelmében nem volt, mert vagy elmentek nyugatra, vagy alkoholisták lettek, vagy elborult az agyuk, vagy öngyilkosok lettek, csak egyetlen személy maradt meg épen, a nagymama.”

A novellákban az otthonhoz fűződő érzelmek ambivalenciája figyelhető meg, a történetek szereplői visszavágynak ugyan Erdélybe, de hazatérve nem találják a helyüket az otthoni világban.

A lakóhely-változtatás pszichológiai hatása nem szükségszerűen kell hogy negatív legyen, optimális esetben megjelennek az új célok, elvárások, tevékenységek, amelyek inspiráló hatással vannak az egyénre. Ez az egyensúly a két kötet szereplőinél nem valósul meg, az otthonról hozott viselkedésmintákat legtöbbször rosszul alkalmazva próbálnak beilleszkedni, ez rendszerint kudarcos végződik, illetve tragikus véget ér.

Bár a migrációs döntés a novellák szereplőinek sajátja, a helyvesztés élményének kiváltó tényezői kényszerítőek voltak. Vörös Kinda Klára így ír erről egy tanulmányában: „új élethelyzetében az áttelepültnek le kell mondania szerepkörei bizonyos részéről, melyek stabil önértékelését biztosították, beépültek identitásába, vagyis az új helyzetében működő identitást kell felépítenie. Egy és ugyanazon időben két különböző, egymással ellentétes irányú pszichés szükséglet ütközik, ami a személyt könnyen kaotikus élményállapotba sodorhatja. Az egyik a veszteségek meggyászolásának szükséglete, és ezzel egy időben jelentkezik az egzisztenciaépítés imperatív szükséglete is.”⁴

A kaotikus élményállapot illusztrációjának tekinthetjük a *Szűnőföldem* kötet azonos című novellájának gondolatfolyamát, amelyben az elbeszélő minden zavartsága és megfélemleni vágyása tükröződik: „Nem érdekel, én Nissan

⁴ Vörös Kinda Klára, „Otthon vagy itthon”. *Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásváltságának elemzése*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1997

dzsippel jövök haza, és lesz benne rózsafüzér nagy keresztrel, nem is egy lesz benne, hanem legalább három fog lógni a visszapillantóról (...) kikönyöklök az ablakon, nekem ne mondja nagymama, hogy Csiga, hogy a hátamon a házam, s kebelembé' a tenyerem (...) és úgy befarolok a kapu elé, hogy belepi a székelykaput a pudva, és magát, nagymamám, meg nagyapámat úgy elviszem gyógyfürdőre, hogy aztán kenegethetik magukra az izzappakolást."

A novella nyelvezetében keverten jelenik meg az erdélyi archaikus nyelvhasználat (hej továrös, továrös / Sinka *nannyó*) és a modern nyelvi szleng („...mert az idő is elmúlt már, nem kell már felhúzódni az erdőre a *komcsik* elől, most már szívhatják a *protkót*, hogy fiatalon elszámították magukat, *elbaszarintották* a kitűzött jelszóval..."). A kevert nyelvhasználat szerepe az, hogy a narrátor az értékválságára irányítsa a figyelmet. Az, hogy nem tud egységes nyelvet teremteni az elbeszélésben, arra mutat rá, hogy nem képes az otthon-itthon kettősségét feldolgozni az életében, tehát a saját identitását sem tudja megteremteni. A szöveg végén egyedül a sírás jelent számára feloldozást.

A novellák hősei közül sokan nem állnak meg az anyaországba áttelepülésnél, pusztán ideiglenesen tartózkodnak Magyarországon, később távolabbi, nyugati országokban telepednek le. Minden ember a személyisége, tapasztalatai, szükséglete szerint választ, azt teszi identitása részévé. A történetek közül az egyedüli sikeres áttelepülés Erzsébet néni lányának, Ildikónak, és családjának sikerül. Ők az egyetlen szereplők, akiknek sikerül egy másik országban új identitást teremteni. Az ő esetükben ez névváltoztatással is jár: „Erzsébet lányáék már szentek lettek Amerikában. A *székelyek között még ők voltak a Sánta család*, de az osztrák menekülttáborokban már leesett a nevükről az ékezet, aztán *mire Amerikába kerültek, s megtelepedtek* a hosszú út után, már *Santaként* jegyezték be őket.” A névváltozásnak mindig fontos szerepe van az irodalmi szövegekben, így ez a jelenség Csunderlik novelláiban is szimbolikus jelentéssel bír. A sánta szó jelentése a sérült lábon túl valamilyen hibás, nem megfelelően működő dologra utal. A santa angol szó, jelentése szent. A magyar nyelvben valláshoz kapcsolódóan használt melléknév. Jelentése (vallási szempontból) tökéletes. Míg a család neve Erdélyben valami sérült, nem ép dolgot sugallt, addig az új otthonukban az ékezet elhagyásával hibátlanná nemesül. A sikeres áttelepüléssel, és azzal, hogy az új lakóhelyen megteremtik saját identitásukat, az otthon maradottak számára követendő példává válnak. A novella szövege alapján őket nem érintette semmilyen negatív megítélésnek minősülő viselkedés a befogadó országból, ami megnehezítette volna a pozitív példa kialakulását.

Két kultúrában élve az egyén számára nehezzé válik az identitásképződés, a két csoporttal való azonosulás identitáskonfliktust idéz elő. A stresszel és viselkedéssel végbemenő változásokkal járó akkulturáció pszichológiai átalakulást idéz elő. Új viselkedésrepertoár kialakítását igényli, ami együtt jár a saját kultúrából hozott elemek elhagyásával.⁵ Csunderlik novelláinak szereplőiben ez belső konfliktushoz vezet. Nem tudnak azonosulni egyetlen kulturális normával sem, így nem megy végbe pszichológiai értelemben vett beilleszkedés. Nem

⁵ Bozay Tímár Anna tanulmánya alapján. Vö. Berry, John W., *Immigration, Acculturation, and Adaptation, Applied Psychology: An International Relations*, 29, 2005, 697–712.

képződik tehát új identitás. Ez az, ami a szövegekben a szereplők tragédiáját okozza.

A pszichológia az otthonkötődés vizsgálatában a nemekre vonatkozóan is különbséget tesz. A nők otthonkötődése erősebb és pozitívabb, mint a férfiaké, a női nem és az otthon kapcsolatát vizsgálva, a nők szemszögéből nézve kiemelt szerephez jut a nőiesség, a család és a társas kapcsolatok.

Csender Levente novelláinak középpontjában a család áll, azon belül is az anya-gyermek viszony, ami kitüntetett szerephez jut (*Síró asszony*, *Retúrjegy*, *Görcs*). Az irodalomban és más művészeti ágakban is gyakori a nemzet és az anya személye közötti párhuzam megteremtése, így különösen indokoltnak tartom ezt is megvizsgálni.

A pszichoanalízisben Freud szerint az én fájdalmának testi tünetekben való jelentkezése arra világít rá, hogy a fájdalom nem tud nyelvileg megnyilvánulni. A testképet különösen befogadónak tekinti, hiszen a testi szimptomákban külső és belső, múlt és jelen kontrollálhatatlanul egymásba csúszik. Freud úgy véli, a test nem természetesen adott, hanem pszichés és társadalmi-kulturális jelentésekkel felruházott. Ennek determinisztikus és normatív előfeltételei vannak, kiváltképp a női testre nézve.⁶ Csender novelláinak nőalakjai szinte egytől egyig szenvednek valamilyen testi fájdalomtól, amelyek az identitáskeresés testi vonatkozásaiként írhatók le. Elegendő a *Debilek* című novella Sacijának trombózisos lábára, illetve méhének kivételére, a *Fordított zuhanás* tanárnőjének rosszul összeforrt kezére, a *Retúrjegy* Erzsi nénijének halálát okozó három liter alvadt vérre a szíve körül, illetve a *Görcs* Klári nénijének váratlanul jelentkező testi görcseire utalnunk.

A *Szűnőföldem* című kötet *Síró asszony* című elbeszélésében tematizálódik először az anya-fiú kapcsolat. A szöveg a nyelvvel is jelzi a szereplők hovatarozását, megjelenik benne az erdélyi archaikus nyelv. A történet prologussal indul.

Az elbeszélés szerkezete több ponton is emlékeztet a székely népballadák felépítésére: cselekménye sűrített, előadásmódja szaggatott, térbeli váltások, elhallgatás és háromszor visszatérő refrén jellemzi. Bár érintőlegesen megjelenik a szövegben az anya-gyermek viszony, a ballada jellemző jegyei miatt nincsen egészen kifejtve. Pusztán néhány ponton, az anya testén jelen lévő sebekkel reflektál a szöveg arra, hogy a fiú bántalmazza édesanyját, akinek arca kék, nyakán ujjnyomok, hátul a fején pedig púp van. A narrátor elmúlást sejtető képekkel (temető, fagyos szél, koszorúk, fekete föld, a kántor éneke, imák) utal a kapcsolat tragikus végére.

A novella újrajrásának tekinthető a második, *Fordított zuhanás* kötetben a *Retúrjegy* című elbeszélés. Baljóslatúan a *vér* motívumával indul a történet, a narrátor gyermekkorra egyik disznóvágásához kapcsolódóan meséli el első emléket Erzsi nénivel kapcsolatban. A *disznó* a féktelenség, erőszakosság szimbóluma,⁷ amelynek szövegben való megjelenése a *vérrel* összefüggésben előrevetíti a novella végén bekövetkező halálesetet. A nyelv ebben a szövegben

⁶ Freud, Sigmund, *Az ősvalami és én*, ford. Hollós István, Dukas Géza, Budapest, Hatágú Síp, 1991

⁷ *Szimbólumtár*, szerk. Pál József és Újvári Edit, Balassi, Bp., 2001, 305–306.

már nem olyan hangsúlyos, de azért megjelenik a román–magyar nyelv ellentéte, amikor a rendőrök elviszik a gyilkos fiút.

Az Erzszi néni testén lévő azon sebek, amelyeket nem a fia általi bántalmazás okozott (visszeres láb, cukorbetegségből fakadó sebek a lábon), Freud nyomán összefüggésbe hozhatók lelki fájdalmaival, tehát a korábbi fejezetben tárgyalt identitáskeresés kiküzdésének tekinthetők. Ezt indokolja, hogy a szöveg azon részében van szerepük, amikor az Amerikába kivándorolt lányáról és annak családjáról van szó, illetve az is, hogy amikor az asszony hosszas unszolás után elutazik, otthon hagyva részeges fiát, a sebek begyógyulnak. Azonban nem tud végleg velük maradni, hiszen feleslegesnek érzi magát a semmittevése miatt, tehát nem képes megbirkózni a szociokulturális akkulturációval. Tulajdonképpen hazatérése okozza halálát, alkoholista fia úgy megveri, hogy belehal.

A fentiek során már szoltam a helyidentitás humánkötdés-komponenséről, amely tulajdonképpen a helyhez való érzelmi viszonyt jelenti. Ezt a pszichológiában párhuzamba állítják azzal, amikor az anya biztos alapot nyújt gyermekének a világ felfedezéséhez: így adja meg az egyén egészséges azonoságtudatához szükséges stabilitást, folyamatosságot.

Az eddig vizsgált két anya-novellában (*Síró asszony*, *Retúrjegy*) az anya nem hagyja felnőtt gyermekét önállóan felelősséget vállalni; átvállalja adósságait, folyton visszatér, hogy gondoskodjon róla, tehát nem járul hozzá a fiú saját identitásának kialakulásához. Hasonló tendencia figyelhető meg a többi Csender-történetben is. Legszenbetűnőbben a *Fordított zuhanás* kötet *Görcs* című novellájában jelenik meg ez a bénító és egészségtelen szülő-gyermek viszony: az apa halála után egy házban él anya és felnőtt fia, a több idegösszeomlason átesett Zolika. Az asszony néhány napra elutazik, ami felborítja látszólagos idilljüket, visszatérésekor a lakás romokban, a fiú anyja távolléte alatt összetöri a berendezést, különösen a gyerekkorára emlékeztető dolgokat és az anyához kapcsolható tárgyakat. A történetet az anya, Klári néni egy napjának indulása és vége foglalja keretbe, közben azonban a narrátor kettejük viszonyának alakulását meséli el Zolika gyerekkorától kezdődően. A szöveg végig arra reflektál, hogy a fiú sosem alakíthatta saját sorsát, mindig a szüleiével, az apja halála után pedig az anyjával függésben létezett. Az asszony nem hagyja fiának, hogy a saját életét élje, egy másik, már bejárt út, az apa életútja felé tereli őt. Már a megnevezésével is birtokolja, nem hagyja, hogy felnőjön, még a fiú ötvenéves korában is *Zolikának* becézi, akár egy kisgyereket. Zolika előbb kisebb kitörési kísérleteket tesz: először azzal, hogy nem a filharmóniához megy hegedűsnek, ahogy az anyja tervezgette, hanem a helyi népzenekarban lesz prímás, illetve később megnősül és elköltözik. Azonban amikor felesége elhagyja, gyerekkorában belé nevelt életképtelensége eluralodik rajta: ekként interpretálhatók epilepsziás rohamai. Az anya azonban ezt a nyomasztó magány jeleiként értelmezi, és hazaköltözteti: még inkább magához láncolja, nem engedi fiának, hogy megteremtse azonoságtudatát. Ez elsőként a fiú testét emészti fel (fejfájás, szédülés, alacsony vérnyomás), majd amikor az anya hatására ezeket a tüneteket gyógyszerekkel tompítják, a sérült identitású férfi megpróbálja megsemmisíteni, ami elnyomta: először Klári néni tárgyait teszi tönkre, aztán anyja fényképét, majd rátámad a nőre egy üvegmosóra erősített lakattal.

Peter Brooks pszichoanalitikus narratívaelemzéseiben a testre írt jelet mint a nyelvi jelölő folyamat részét írja le. Szerinte az irodalmi és a narratív testté válik, ugyanis a jel inskripciója attól a történettől függ, amely létrehozta azt. A test jele a test allegóriája.⁸ A novella az anya reggeli görcsrohamaival indul, amelyek látszólag minden előjel nélküliek. Ez a szimptóma azonban az aggodás és görcsös ragaszkodás testi megnyilvánulásának tekinthető.

Bár a *Debilek* novella nem expliciten teszi témájává az anya-gyermek viszonyt, mégis kapcsolható az előbb említett történetekhez, mert főhőse, Saci ugyanolyan függésben létezik férjétől és szüleitől, mint például a Görcs Klári nénije Zolikától. Emellett a szövegben egy másik szereplő, Ilona is ugyanilyen függő kapcsolatban van bátyjával, Gézával, aki nélküle közlekedni sem képes. A történet cselekményének kezdete előtt mindkét nő egy sérülteket gondozó intézetben dolgozott, ahol az ápoltakat saját gyerekeiknek tekintették. A szöveg a két asszony sorsán keresztül azt teszi témájává, hogyan lesz magántulajdon az egykor gondozottaknak otthont adó kastélyból. A múlt tehát, amihez mindketten kapcsolódtak, semmivé válik, megfosztva ezzel őket a biztos megélhetést adó munkahelytől, és ezzel együtt egy olyan ponttól, amelyhez kötődtek. Folyamatos bizonytalanságérzés van jelen az életükben, ami nem kedvez az azonosságtudat létrejöttének: előbb lelki labilitást eredményez (erre Saci és Ilona kórházi kezelései utalnak), később a jövedelemforrás hiányát leszázalékolási kísérletekkel próbálják pótolni (Xanax-kúra, pánikrohamok produkálása, napi két csomag Symphonia, idegösszeroppanás előidézése). A lélekben jelen lévő fájdalom testi tünetekben nyilvánul meg: a két nő betegségei a sehová sem tartozás és a bizonytalan kötődés miatt sérült identitás testi megmutatkozásaiént értelmezhetők. Csender Levente történeteinek szereplői egy olyan világban élnek, ahol az értékpusztulás folyamata zajlik. Megszűnőben van egy archaikus létforma, az erdélyi falu már nem biztosít megélhetést számukra, de az elköltözés sem jelent megoldást, nem javít életkörülményeiken. A biztonságos bázis, a szülőföld „megsemmisülésével” megjelenik a novellák antihőseinek életében a pozitív helykötődés hiánya, ami nem biztosít stabilitást számukra, nem hagyja, hogy kibontakozzanak és pozitív hőökké nemesüljenek. Ez az oka annak, hogy nem képződik a szövegekben új identitás, ami jelen van bennük, az pusztán kaotikus élményállapot megjelenítése marad.

Palkovics Beáta

⁸ Peter Brooks gondolatait Jablonczay Tímea idézi tanulmányában: Jablonczay Tímea, *A test narratológiája*, Helikon, 2011/1–2, 99. Vö. Brooks, Peter, *Body work. Objects of desire in modern narrative*, Cambridge, Harvard University Press, 1993, 1–2.